

เสือโค ก กา ในฐานวรรณกรรมคำกาพย์ Sua Kho Ko Ka: A Study of Didactic Literature

ธวัชชัย ดุลยสุจริต¹ อาจิยา หลิมกุล² สถิตย์ ภาคมฤค³ จินดา ลาโพธิ์⁴ สุรชัย ชินบุตร⁵
Thawatchai Dulyasucharit, Achiya Llimkul, Satit Pakmaluk, Jinda Lapho,
Surachai Chinnabutr

บทคัดย่อ (Abstract)

บทความนี้สำรวจการใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ในหนังสือเรื่องเสือโค ก กา หรือทศมูลเสือโค ของพระสมิมี แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อใช้เป็นหนังสือแบบเรียนสอนอ่านขั้นต้น เริ่มจากตัวสะกด 8 มาตรา ได้แก่ แม่ก กา แม่กน แม่กง แม่กม แม่กด แม่กก แม่กบ และเกย โดยแต่งเป็นวรรณกรรมคำกาพย์ หรือกลอนสวด โดยมีการใช้กาพย์ 11 ชนิด ตามลำดับดังนี้ กาพย์สารวิลาสินียติภังค์ฉันท์ กาพย์ฉันทบ่า ยติภังค์ กาพย์สุวรรณมาลา กาพย์รัตนมาลา สุราคนาฉันท์ กาพย์โคลกฉันท์ กาพย์ขับไม้เข้าขอ กาโกโลกนา และกาพย์เกริน มีกาพย์แต่ละชนิดมีความยาวแตกต่างกัน รวมทั้งสิ้นเป็นกลอนสวด 394 บท ทั้งนี้ในตอนท้ายยังมีกาพย์กลบทอีก 4 ชนิด

คำสำคัญ (Keywords): เสือโค ก กา; ทศมูลเสือโค; สมิมี; คำกาพย์; กลอนสวด; หนังสือแบบเรียนภาษาไทย

Abstract

This article investigates the use of Kab in the book Sua Kho Ka or Thotsamun Sua Kho by Phra Samimi, which was written during the reign of King Rama III to be used as a textbook for teaching reading. It begins with the spelling of 8 types, namely Mae Ko Ka, Mae Kon, Mae Kong, Mae Kom, Mae Kot, Mae Kok, Mae Kop and Koei, respectively. This book was composed with Kab style or Klon Suat, with the use of 11 types of Kab, respectively, as follows: Kapsan Wilasini, Yatiphangchan, Kapchanchabam, Yatiphang, Kapsuwanmala, Kaprattanamala, Surakhanachan,

Received: 2023-04-27 **Revised:** 2023-05-15 **Accepted:** 2023-05-19

¹ สาขาการสอนภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร Teaching Thai Language Department, Faculty of Education, Sakon Nakhon Rajabhat University. Corresponding Author e-mail: thaipoet@gmail.com

^{2 3 4 5} สาขาการสอนภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร Teaching Thai Language Department, Faculty of Education, Sakon Nakhon Rajabhat University

Kapsalokchan, Kapkhapmai Khaoso, Kakolokana and Kap Kroen. Each type of Kab has a different length. In total, there are 394 verse, and at the end there are 4 other types of Kab Konlabot.

Keywords: Sua Kho Ko Ka; Thosamun Sua Kho; Sami Mi; Kham Kab; Khon Suat; Thai textbook

บทนำ (Introduction)

“เสื่อโค ก กา” หรืออีกชื่อหนึ่งว่า “ทศมูลเสื่อโค” เป็นหนังสือร้อยกรอง แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยสำหรับหัดอ่าน โดยมีเนื้อหาดำเนินตามเรื่องเสื่อโคคำฉันท์ และบทละครเรื่องคารวี ซึ่งเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

หนังสือเสื่อโค ก กา นี้ในชื่อขึ้นกว่าเป็นหนังสือสำหรับหัดอ่านในระดับพื้นฐาน คำว่า ก กา นั้นอาจเข้าใจได้ว่าเป็นหนังสือสอนอ่านเขียนขั้นต้น ด้วยคำว่า ก กา มีความหมายว่า การเรียนในขั้นต้น ดังชื่อหนังสือ “ประถมก กา” หนังสือ “สุบิน ก กา” รวมทั้ง “แบบหัดอ่าน ก ข ก กา” ของพระยาผดุงวิทยาเสริม หรือหนังสือ “ก ข ก กา ของการศึกษาพุทธศาสนา” ของพุทธทาสภิกขุ เป็นต้น

ผู้แต่งหนังสือ เสื่อโค ก กา คือ พระสมิมี โดยได้แต่งถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเดือนยี่ สัมฤทธิศก จุลศักราช 1200 (เสื่อโค ก , 2557, น.15) พระสมิมีผู้นี้เกิดในรัชกาลที่ 1 ราวปีพ.ศ.2338/9 และเป็นกวีที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อสึกแล้วได้รับราชการในกรมพระอาลักษณ์ ได้แต่งหนังสือหลายเล่ม เช่น นิราศสุพรรณ เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ นิราศพระแท่นดรงรัง เป็นต้น เมื่ออายุมากขึ้น นายมิได้รับราชการเป็นที่หมื่นพรหมสมพัตร นายอากรเมืองสุพรรณบุรี และน่าจะถึงแก่กรรมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3

ความสำคัญของหนังสือเสื่อโค ก กา นั้นมีหลายสถาน ในด้านการฝึกอ่านเขียนภาษาไทย กวีได้คัดสรรคำศัพท์ที่อ่านไม่ยากจนเกินไป เริ่มตั้งแต่ตัวสะกดแม่ ก กา (ตั้งแต่บทแรก จนถึงบทที่ 128) จากนั้นก็เริ่มแม่ กน (ตั้งแต่บทที่ 129 ถึงบทที่ 173) ต่อด้วยแม่ กง (ตั้งแต่บทที่ 174 ถึงบทที่ 213) และแม่ กม (ตั้งแต่บทที่ 214 ถึงบทที่ 241) ตามด้วยแม่ กด (ตั้งแต่บทที่ 242 ถึงบทที่ 306) แม่กก (ตั้งแต่บทที่ 307 ถึงบทที่ 334) รวมทั้งแม่กบ (ตั้งแต่บทที่ 335 ถึงบทที่ 383) และจบด้วยแม่เกย (ตั้งแต่บทที่ 384 ถึงบทที่ 394) ไม่มีแม่เกอว มีการใช้คำเดิมซ้ำหลายหน ทั้งยังมีการไล่เสียงวรรณยุกต์ และ ยังได้ทอดแทรกคติธรรม บาปบุญคุณโทษ เป็นต้น

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจควรได้กล่าวถึงก็คือ การใช้ฉันทลักษณ์ที่หลากหลายในเสื่อโค ก กา หากไม่นับโคลงสี่สุภาพตอนเปิดเรื่องและตอนปิดเรื่อง (รวม 3 บท) หนังสือเล่มนี้ล้วนแต่งด้วยกาพย์ทั้งสิ้น โดยมีชื่อแตกต่างกันมากกว่า 10 ชนิด ในอดีตคำกาพย์เหล่านี้มักเรียกรวมกันว่ากลอนสวด

วรรณกรรมที่เรียกว่ากลอนสอนหรือกลอนวัดนั้นแต่งด้วยกาพย์ชนิดต่าง ๆ บางครั้งจึงเรียกว่า วรรณกรรมคำกาพย์ ส่วนที่เรียกว่ากลอนสวดก็เพราะใช้สำหรับสวดอ่าน วรรณกรรมกลอน

สวดนั้นมีอยู่มาก เช่น พระมาลัยกลอนสวด และนิทานพื้นบ้านทั้งหลาย ได้แก่ ปลาบู่ทองกลอนสวด กุศราษ จำปาสี่ต้น ลั่นทอง นางแตงอ่อน นางอึ่งทอง ฯลฯ (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, น.(จ)-(ข)) วรรณกรรมแบบเรียนที่เป็นกลอนสวดก็มี เช่น กาพย์พระไชยสุริยา กาพย์ประณมมาลา เป็นต้น การสวดด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์นี้น่าจะเหมาะสมด้วยมีจำนวนคำในวรรคที่ไม่ยาวนาน กล่าวคือ กาพย์ส่วนใหญ่มีคำประมาณ 4-6 คำต่อวรรคทั้งสิ้น

เป็นที่ทราบกันว่ากาพย์ในวรรณคดีไทยนั้น มีทั้งสิ้น 3 ชนิด นั่นคือ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉับ 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ตัวเลขหลังชื่อกาพย์หมายถึงจำนวนคำในหนึ่งบาทสำหรับกาพย์ยานี และในหนึ่งบทสำหรับกาพย์ฉับและกาพย์สุรางคนางค์ แต่กาพย์ในเสื่อโค ก กา มีมากถึง 10 กว่าชนิด เป็นเพราะเหตุใด ผู้เขียนได้สำรวจร้อยกรองในหนังสือเสื่อโค ก กา ตลอดทั้งเล่ม และได้รายละเอียดดังต่อไปนี้

กาพย์ในเสื่อโค ก กา

กาพย์รัตนมาลา 28 คำ

กาพย์รัตนมาลา ปรากฏในช่วงต้นของเรื่อง ถัดจากบทไหว้ครูโคลงสี่สุภาพ ประกอบด้วย กาพย์ รัตนมาลาจำนวน 4 บท กาพย์ชนิดนี้มีลักษณะอย่างเดียวกับกาพย์สุรางคนางค์ กล่าวคือ บทหนึ่งมี 7 วรรค วรรคหนึ่งมี 4 คำ รวมบทหนึ่งมี 28 คำ ดังที่กำกับตัวเลขไว้ข้างต้น ส่วนสัมผัสก็ถูกต้องด้วยกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

	๑ ข้าพระสมิมี	ขอไหว้พระศรี	ระตะนะไตร
มาอยู่เกศา	ขอย่ามีไภย	ไหว้ครูผู้ไกร	ที่ร่ำรู้มา
	๑ ขอให้ไชยะ	ปรุในสระ	ทำคำ ก กา
ทวิอะชะระ	ทะสะเลขา	มาที่พระมหา	ราชาธิบัติ

ในหนังสือเสื่อโค ก กา ปรากฏกาพย์รัตนมาลา ตั้งแต่บทที่ 1 ถึงบทที่ 4 รวม 4 บทเพียงเท่านี้ ไม่ปรากฏในที่อื่นเลย

กาพย์ฉันทบ่า 16 คำ

กาพย์ชนิดนี้มีคำว่าฉันท์และยังมีคำว่า ฉบ่า ซึ่งชวนให้นึกถึง ฉับ อีกด้วย จากหนังสือ เสื่อโค ก กา พบกาพย์ฉันทบ่านี้นับว่ามีรูปบังคับและสัมผัสอย่างเดียวกับกาพย์ฉับ (เสื่อโค ก กา, 2557) ดังนี้

๑ ในกาละเก่าเล่ามา

มีแม่พะยะฆา

หน้าตากำยำดำโต

- ๑ มือไวใจกล้าโยโส เกรณโก
โมโหมมะกระลี
๑ เล่าชื่อฤๅชาพะยะซี คือว่าราศี
อาไศรยอยู่ที่ไพร

จากร้อยกรองข้างต้น อาจารย์บุณย์ลักษณ์ได้ตั้งนี้ ร้อยกรองบทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคแรกมี 6 คำ วรรคที่สองมี 4 คำ และวรรคที่สามมี 6 คำ รวมแล้วบทหนึ่งมี 16 คำ ดังตัวเลขที่กำกับไว้ ส่วนการรับ-ส่งสัมผัสนั้น คำท้ายวรรคแรก ส่งสัมผัสไปยังคำท้ายวรรคที่สอง คำท้ายวรรคที่สอง ส่งสัมผัสไปยังคำท้ายวรรคแรกของบทถัดไป เป็นเช่นนี้เรื่อยไป จึงอาจสรุปได้ว่า กาพย์ฉันทดบำนี้นี้คือ กาพย์ฉันทดบำนี้นี้รู้จักกันทั่วไปนั่นเอง

ในหนังสือเสื่อโค ก กา มีการใช้กาพย์ฉันทดบำนี้นี้ 4 ช่วง กล่าวคือ ช่วงแรกตั้งแต่บทที่ 5 ถึงบทที่ 50 จำนวน 46 บท สำหรับช่วงที่ 2 ถึง 4 นั้นระบุชื่อร้อยกรองว่า **ฉันทดบำนี้นี้** โดยไม่มีคำว่า **กาพย์** ได้แก่ บทที่ 129 ถึงบทที่ 147 จำนวน 19 บท, ตั้งแต่บทที่ 174 ถึงบทที่ 213 จำนวน 40 บท และช่วงสุดท้าย ตั้งแต่บทที่ 242 ถึงบทที่ 254 จำนวน 13 บท รวมทั้งสิ้น 118 บท

สุราคนฉันท 28 คำ

ลักษณะอย่างเดียวกับ กาพย์สุรางคนางค์ กล่าวคือ บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งมี 7 วรรค วรรคหนึ่งมี 4 คำ รวมทั้งสิ้น หนึ่งบท มี 28 คำ ดังตัวอย่างต่อไปนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

	๑ ขณะในคำ	พะยะชามาทำ	ให้สะตะยา
แม่โคได้คำ	ที่รู้ว่ามา	มีใจกรุณา	แก่เจ้าพะยะซี
	๑ ใจชื่อถือแท้	ชุกคอคลอค	เข้าใกล้ใจดี
ให้กระษิรา	แก่พะยะซี	มีใจใสศรี	อยู่ที่ไพร
	๑ เจ้าพะยะชา	ได้กล้ากระษิรา	ชื่อน้ำใจ
หน้าตาราดี	มีศรีมีใบ	มีใจจะใคร่	ไปหาผาตา

คำประพันธ์ชนิดสุรางคนฉันทในหนังสือเสื่อโค ก กา ปรากฏอยู่สองช่วง คือตั้งแต่บทที่ 51 ถึงบทที่ 66 จำนวน 16 บท และตั้งแต่บทที่ 384 ถึงบทที่ 394 จำนวน 11 บท รวมทั้งสิ้น 27 บท

กาพย์สุวรรณมาลา 18 คำ

กาพย์สุวรรณมาลาในหนังสือเสื่อโค ก กา มีฉันทลักษณ์คือ บทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคแรกมี 7 คำ วรรคที่สองมี 5 คำ และวรรคที่สามมี 6 คำ รวมทั้งสิ้น 18 คำ การสัมผัสนั้น คำสุดท้ายวรรค

แรกสัมผัสกับคำสุดท้ายวรรคที่สอง คำสุดท้ายวรรคที่สามส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคแรกในบทถัดไป โดยมีฉันทลักษณ์คล้ายกับกาพย์ฉันทน์ ต่างกันเพียงมีจำนวนคำในวรรคแตกต่างกันเท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

๑ คราในหน่อเจ้าพะยะชาเสาวนามาดา

ให้สะตะยาวาที

๑ เจ้ามีฤไทยใสศรี

ว่าใจแม่แท้ดี

ข้านี้จะพาแม่ไป

กาพย์สุพรรณมालานี้ปรากฏอยู่ในหนังสือเสื่อโค ก กา เพียงครั้งเดียว คือบทที่ 67 ถึง บทที่ 100 จำนวน 34 บท

กาพย์สารวิลาส 11 คำ

กาพย์สารวิลาส มีฉันทลักษณ์อย่างนี้ บทหนึ่งมี 4 วรรค หรือ 2 บาท บาทละ 2 วรรค วรรคที่หนึ่งและที่สามมี 5 คำ วรรคที่สองและที่สี่ มี 6 คำ บทหนึ่งจึงมี 11 คำ ดังที่เขียนกำกับไว้ว่า กาพย์สารวิลาส 11 คำ ฉันทลักษณ์ดังนี้คล้ายกับกาพย์ยานีที่รู้จักกันดี ตัวอย่างของกาพย์สารวิลาสในหนังสือเสื่อโค ก กา มีดังนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

๑ กาละในแม่โค

เจ้าโคโสมนาใน

สำมะดีดีใจ

ทีในคำแม่พะยะชา

๑ ใจชื่อถือว่าแท้

แนใจให้ปรีดา

อยู่ในพนาว่า

กะแม่เจ้าพะยะชี

๑ เวลาสุริยใส

แม่โคไปไนไพรศรี

หาหญ้าประดามี

แม่พะยะชีหามิคา

กาพย์โคลงฉันทน์ 30 คำ

กาพย์ชนิดนี้มีคณะดังนี้ หนึ่งบทมี 7 วรรค วรรคหนึ่งมี 4 คำ ยกเว้นวรรคแรก มี 6 คำ รวมทั้งสิ้น 30 คำดังที่เขียนกำกับไว้ สำหรับตำแหน่งสัมผัสนั้นสอดคล้องกับกาพย์สุรางคนางค์ทุกประการ กล่าวได้ว่า กาพย์โคลงฉันทน์ต่างจากกาพย์สุรางคนางค์ตรงที่วรรคแรกมีจำนวนคำเพิ่ม จาก 4 เป็น 6 เท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

๑ ครานั้นทะยะชาโคไพร ยินยลยบลใน คำพระมุนินทร์

ขึ้นบานใจเจ้า

โอนเกล้าเกศิน

ไหว้ตื่นโยคิน

ผินหน้าว่าวอน

๑ ว่าข้าแต่พระโยคาวจร จะอนุกรให้ฉันเป็นคน

แต่ว่าบุญญา	ฉันได้แผ่ผล	มาเข้าใจดล	ให้ต้นต้นมา
	๑ จึงปะพระคุณอันมีศิลา	พระกรรณา	แก่ข้าใครจะปาน
จะแปรสกันธ	ให้พันเตรฉาน	ฉันนี้ขึ้นบาน	ในคำภูวดล

กาพย์โคลงฉันท์ปรากฏเพียงช่วงเดียว คือบทที่ 148 – 159 จำนวน 12 บท เท่านั้น

กาพย์ขับไม้เข้าขอ 32 คำ

กาพย์ขับไม้เข้าขอระบุจำนวนคำ 32 คำ แต่เมื่อนับคำในร้อยกรองแต่ละบท พบว่ามีจำนวนคำ 36 คำ โดยมีฉันทลักษณ์คล้ายกับกาพย์สุรางคนางค์ แต่มีจำนวนวรรค 9 วรรค (เสือโค ก กา, 2557) ดังนี้

๑ ครานั้นฤษี	ได้ฟังคดี	กุมารว่ามา
จะอยู่ให้ใช้	ฤษีหมีได้	มีใจปรีดา
ผินผันบัญชา	ตาโมทนา	เจ้ารู้คุณเรา
๑ แต่ว่าตานี้	หมีได้ไยดี	ที่จะใช้เจ้า
ใจจะเอาบุญ	ใช้จะทำคุณ	เล่าให้เขาสำเนา
จ่านำสำเนา	สินค้าให้เขา	จะเอาทดแทน
๑ ตาไซ้เช่นนั้น	ถือใจในธรรม	บ่หอนคลอนแคลน
ว่าให้เจ้าไป	อยู่เย็นเป็นใหญ่	ในข้าพผู้แผ่
เปนปิ่นดินแดน	ได้ไอศุรีย์แสน	สำราญบานใจ

กาพย์ขับไม้เข้าขอในหนังสือเสือโค ก กา ปรากฏอยู่ช่วงเดียว คือตั้งแต่บทที่ 160 ถึง บทที่ 173 จำนวน 14 บท

กาพย์ขับไม้เข้าขอนี้ มีลักษณะเดียวกับกาพย์ขับไม้ที่ใช้ในการประพันธ์คำฉันท์กล่อมช้าง ดังตัวอย่างกาพย์ขับไม้ กล่อมช้างพลาย พระนิพนธ์กรมหมื่นศรีสุนทร ต่อไปนี้ (กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, 2527)

๑ นพเทเวศร์	แปดกรกมลเศ	เลิศล้ำเลอสุวรรณ
พระมหศวรศักดิ์	เทวราชหริรักษ์	ฤทธิรงค์ทรงสุบรรณ
ไหว้ท้าวเทพกรรม	พิฆเนศวรชั้น	ธกัมารมहिมา
๑ สรรพประสิทธิพระพร	แก่พระยาบุญชู	ช้างแก้วไอยรา
นฤโทษนฤทุกซ์	นฤโสภณสุข	เกษมสวัสดิอตรา
จงเปรมปรีดา	ฟังพจน์ภาษา	ซึ่งสุภาสิตสอน

อนึ่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้จัดให้กาพย์ขับไม้เป็นกาพย์สุรางคนางค์ชนิดหนึ่ง มีจำนวนคำ 36 คำ

ยติภังค์ฉันท 11 คำ

ยติภังค์ฉันท มีฉันทลักษณะดังนี้ บทหนึ่งมี 4 วรรค วรรคที่หนึ่งและที่สามมี 5 คำ วรรคที่สองและที่สี่มี 6 คำ สัมผัสจากท้ายวรรคที่หนึ่งไปยังคำช่วงต้นวรรคที่สอง คำท้ายวรรคที่สองไปสัมผัสคำท้ายวรรคที่สาม คำท้ายวรรคที่สามส่งไปสัมผัสคำช่วงต้นวรรคที่สี่แต่ที่ไม่สัมผัสก็มีบ้าง ตัวอย่างยติภังค์ฉันท (เสื่อโค ก กา, 2557, น.56)

๑ ปางนั้นพระพี่น้อง	ทั้งสององค์ผู้ทรงนาม
ไปในนาราม	ตามมรคาขึ้นอารมณ
๑ เจ้าเห็นฝูงกวางทอง	เดินท่องท่องไพรพนม
เขาโง้งวงตากลม	ก้มกินหญ้าาริมท่าธาร
๑ ละอองกระจงโจน	ชุมพาโฉนข้ามละหาน
ล่าล้าอยู่ท่าพาน	ข้างสารส้านผ่านผ่านพง

ลักษณะโดยทั่วไปของยติภังค์ฉันทนั้นไม่แตกต่างจากกาพย์ยานี 11 นั่นคือบทหนึ่งมี 4 วรรค วรรคที่มี 5 คำ วรรคที่มี 6 คำ เป็นต้น แต่ลักษณะเฉพาะของยติภังค์ฉันทก็คือ การเล่นเสียงไล่วรรณยุกต์ เช่น ทองท่องท่อง, กลมก้ม, สารส้าน, ผ่านผ่าน แต่ก็ได้ปรากฏทุกบท ที่ปรากฏชัดก็เช่น บทที่ 217 (เสื่อโค ก กา, 2557)

๑ บ้างร้องแปร้นแปร้นแปร้น	บ้างแหงนแน่นแน่นไม้บง
บ้างซุงวง่วงวงง	บ้างลงง่าแกงกัน

คำเรียงวรรณยุกต์ในบทนี้คือ แปร้นแปร้นแปร้น, แหงนแน่นแน่น, ง่วง่วง และง่า
การใช้ยติภังค์ฉันทในเสื่อโค ก กา ปรากฏถึง 3 ที่ กล่าวคือ ตั้งแต่บทที่ 214-241 จำนวน 28 บท ตั้งแต่บทที่ 315-334 จำนวน 20 บท และตั้งแต่บทที่ 335-383 จำนวน 49 บท รวมทั้งสิ้น 97 บท

ยติภังค์ 16 คำ

ยติภังค์ 16 คำนี้แตกต่างจาก ยติภังค์ฉันท 11 คำ กล่าวคือ ยติภังค์ 16 คำ บทหนึ่งมี 16 คำและมีฉันทลักษณะอย่างกาพย์ฉบัง นั่นคือ บทหนึ่งมีสามวรรค วรรคแรกมี 6 คำ วรรคที่สองมี 6 คำ วรรคสุดท้ายมี 6 คำดังนี้ ตัวอย่างของยติภังค์ 16 คำในเสื่อโค ก กา มีดังต่อไปนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

๑ บัดนั้นบันหมูนิดม	ชนบทนุกรม
มะคะระราชกระษัตรา	
๑ ทรงพระกระเชมเปรมปรา-	โมชในกิจจา
ตรัสสั่งอำมาตย์บัดใจ	
๑ ออย่าข้าเร่งพากันไป	สอตแนมว่าใคร
ผู้ใดมาผลาญมารมรณ์	

การใช้ติงศ์ 16 คำ ในหนังสือเสื่อโค ก กานั้น มีปรากฏเพียงช่วงเดียว คือตั้งแต่บทที่ 255 ถึงบทที่ 288 รวม 34 บท

กาโกโลกนา

กาพย์ชนิดนี้แตกต่างจากคำประพันธ์อื่น ๆ ตรงที่มีได้ระบุคำต่อท้าย (ว่า 11 คำ, 16 คำ เป็นต้น) แต่เมื่ออ่านกาพย์ในหัวข้อนี้ก็ทราบว่าเป็นกาพย์ 16 คำ สำหรับฉันทลักษณ์ของกาโกโลกนาก็เป็นเช่นเดียวกับกาพย์ฉบัง นั่นคือ บทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคแรกมี 6 คำ วรรคที่สองมี 4 คำ และวรรคที่สามมี 6 คำ การสัมผัสมีการส่งสัมผัสจากคำท้ายวรรคแรกไปยังคำท้ายวรรคที่สอง และส่งสัมผัสจากคำท้ายวรรคที่สองไปยังคำท้ายวรรคแรกของบทถัดไป เช่นนี้เรื่อยไป ตัวอย่างของกาโกโลกนา มีดังนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

๑ พิศโฉมงามโฉมระหง	งามศรีงามทรง
งามชนงงามเนตรเกศกร	
๑ งามเครื่องงามครบสพสมร	งามสง่างามอน
งามแสงพระแสงทรงมา	
๑ จิ่งเอื้อนมธูรสเส่นหา	เจ้าทั้งสองรา
สกุลวงศ์พงษ์ไศ	

กาโกโลกนาปรากฏในเสื่อโคกกาเพียงที่เดียว คือ ตั้งแต่บทที่ 289 ถึงบทที่ 306 รวม 18 บท

เป็นที่น่าสังเกตว่า ที่ศาลาจารึกวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) กรุงเทพมหานคร มีภาพกลโคลงชื่อกาโกโลกนัยน์ แต่เป็นโคลงสี่สุภาพ มิใช่กาพย์ฉบังดังในเรื่องเสื่อโค ก กา นี้

กาพย์เกริ่น 44 คำ

กาพย์เกริ่นนับเป็นกาพย์ที่ระบุจำนวนคำมากที่สุด คือ 44 คำ ฉันทลักษณ์ของกาพย์เกริ่นนั้นคือ บทหนึ่งมี 9 วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนคำไม่แน่นอน ระหว่าง 4-6 คำ ที่ปรากฏชัดเจนเฉพาะ

วรรคที่สามมี 6 คำ วรรคที่สี่มี 4 คำ และวรรคที่หกมี 4 คำ รวมแล้วแต่ละบทมีคำประมาณ 41-44 คำ

ตัวอย่างของกาพย์เกริ่นจากเสื่อโคก กา ดังนี้ (เสื่อโคก ก กา, 2557)

๑ ปางองค์พระทรงศักดิ์	ฟังประจักษ์แจ้งความ	
ออกโอษฐ์โปรดพะงาม	ควาดีนั้	
มาแก้ทุกขราช	ยอดยงองอาจ	พิฆาตชลักษ์
จะยกยศศักดิ์	เจิมพัศตรีให้เจ้ากึ่งเมือง	
๑ ธิดาแห่งเรา	จะให้เจ้าฤทธิ์เรือง	โยธาม้ารปลด
เปลื้อง	เปนเครื่องรางวัล	
ให้เจ้าควา	สมโภชเปนศรี	ราไชยไศวรรัย
เปนบุตรจอมขวัญ	รางวัลแทนคุณสงคราม	

คำประพันธ์ชนิดกาพย์เกริ่นในเสื่อโคก ก กา ปรากฏอยู่เพียงช่วงเดียว คือตั้งแต่บทที่ 307 ถึงบทที่ 314 จำนวน 8 บทเท่านั้น

กาพย์กลบท

ในเสื่อโคก ก กา ยังมีกลบทอีก 4 ชนิด ได้แก่ ต่อคำ ก้านต่อดอก ทองสลับแก้ว และประสาธนา โดยประพันธ์เป็นกาพย์สุรางคนางค์ทั้งหมด ซึ่งปรากฏอยู่ในลำดับท้ายสุดของเรื่อง ต่อจาก “สุราคนาฉันท 28 คำ” บทที่ 384

ต่อคำ เป็นกลบทชนิดที่นำเสียงของสองคำท้ายวรรคหน้า ไปใช้ไปสองคำต้นวรรคถัดไป โดยมักเปลี่ยนเสียงสระของคำที่สอง คำแรกมักยังคงเสียงเดิม

กลบทชนิดต่อคำ มีใช้อยู่เพียง 2 บท คือ บทที่ 385 และ 386 ดังจะยกมาต่อไปนี้ (เสื่อโคก ก กา, 2557)

๑ จรจากนคเรศ	นครินทร์สิ้นเขต	สิ้นชันชเสมา	
สามารถอาจูก	อาจองค์เอกา	เอโกลีลา	ลีลาสเข้าไพร
๑ เข้าเพราะใจเจ้า	ใจจิตร้อนร่า	ร้อนฤทธิ์พิศไสมย	
พิศสมรมดเมืองหมดไม่ชอบใจ	ชอบแต่เมืองไกล	เมืองไกลไม่ดี ฯ	

ในบทร้อยกรองข้างต้น มีคู่ต่อคำเรียงลำดับเรื่อยไป ดังนี้ นคเรศ-นครินทร์, สิ้นเขต-สิ้นชันช, เสมา-สามารถ, อาจูก-อาจองค์, เอกา-เอโกลีลา, ลีลา-ลีลาส, เข้าไพร-เข้าเพราะ, ใจเจ้า-ใจจิต, ร้อนร่า-ร้อนฤทธิ์, พิศไสมย-พิศสมรม, หมดเมือง-หมดไม่, ชอบใจ-ชอบแต่, เมืองไกล-เมืองใกล้

ก้านต่อดอก

ก้านต่อดอกเป็นกลบทชนิดที่นำสองคำท้ายของวรรคข้างหน้ามาสลับใช้ในต้นวรรคถัดไป เป็นกลบทลำดับถัดจากต่อคำ มีความยาวทั้งสิ้น 3 บท ได้แก่ บทที่ 387 ถึงบทที่ 389 ดังยกมาต่อไป (เสื่อโค ก กา, 2557)

	๑ ไม่ดีไม่ดู	ดูไม่ควรคู่	คู่ควรนวลศรี
ศรีนวลนางเอก	เอกนางผู้มี	มีต่างกรุงศรี	ศรีกรุงรุ่งเรือง
	๑ เทวช่วยซัก	ซักชวนร่วมรัก	รักร่วมนางเมือง
เมืองพระให้พี่	พี่ไม่แค้นเคือง	เคืองแต่บุญเรื่อง	เรื่องฤทธิ์เดินดง

การเล่นคำในที่นี้ได้ยกคำ ไม่ดี จากสองคำสุดท้ายของบทที่ 386 มาใช้ สองคำต้นของบทต่อไปใช้คำ ไม่ดู สลับเป็น ดูไม่ เช่นนี้เรื่อยไป จะได้คำต่อไปนี้ ไม่ดู-ดูไม่, ควรคู่-คู่ควร, นวลศรี-ศรีนวล, นางเอก-เอกนาง, ผู้มี-มีต่าง, กรุงศรี-ศรีกรุง, รุ่งเรือง ระหว่างบทที่ 387 ถึงบทที่ 388 กวีไม่ได้นำสองคำท้ายมาใช้ จึงเริ่มคู่คำใหม่ เป็น ช่วยซัก-ซักชวน, ร่วมรัก-รักร่วม, นางเมือง-เมืองพระ, ให้พี่-พี่ไม่, แค้นเคือง-เคืองแต่, บุญเรื่อง-เรื่องฤทธิ์... เช่นนี้เรื่อยไป

โปรดสังเกตว่า คำคำที่ส่งไปนั้นบางครั้งก็มิได้ใช้คำสลับทั้งคู่ แต่เปลี่ยนหนึ่งในสองของคู่ นั้น ๆ เช่น ช่วยซัก-ซักชวน, นางเมือง-เมืองพระ, ให้พี่-พี่ไม่

ทองสลับแก้ว

กลบททองสลับแก้ว ประพันธ์ด้วย “สุราคนาฉันท 28 คำ” เช่นเดิม โดยมีการเล่นเสียงภายในวรรคเป็นคู่ ๆ คู่หนึ่งมีสี่คำ สอดคล้องกับจำนวนคำในวรรคพอดี การเล่นเสียงคู่ในข้อนี้กำหนดเพียงเสียงพยัญชนะ ไม่กำหนดเสียงสระ ดังตัวอย่างต่อไปนี้ (เสื่อโค ก กา)

	๑ เกิดกระทุ่ม-กุ่มกระถิน	อ้อยหนาดอินทนิล	สมอสมิ
สมักเสม็ด	สนเข็ดสั๊กซี	โลดจันลั่นจี	พุงจาบโปแจง
	๑ ชมเลยเขยล่อง	ขึ้นหาดข้ามห้วง	ตัดแควตามแขวง
ชมโชดเชิงเขา	เพราศรีพรายแสง	มอด้าม่วงแดง	เขี้ยวแขงชาวแขม

ในที่นี้ กวีใช้คำคู่ เกิดกระทุ่ม-กุ่มกระถิน (กท-กท) อ้อยหนาด-อินทนิล (อน-อน) สมอ-สมิ (สม-สม) สมัก-เสม็ด (สม-สม) สนเข็ดสั๊กซี (สข-สข) โลดจัน-ลั่นจี (ลจ-ลจ) พุงจาบ-โปแจง (พจ-พจ) โดยมีการใช้ กลบททองสลับแก้วในกาพย์เพียง 3 บท คือ บทที่ 390 ถึงบทที่ 392

ประสานงา

กลบทประสานงาปรากฏเพียงเล็กน้อยในบทร้อยกรองสองบทสุดท้าย (บทที่ 393 และ 394) ก่อนที่จะจบด้วยโคลงสี่สุภาพ ดังนี้ (เสื่อโค ก กา, 2557)

๑ เสด็จขนาดนวยดำนินขนาง	ขนาดเดินทาง
เดินถึงเจ็ดเดือนโดยจง	

๑ สันสมุดสมมุติจบลง

ไว้สืบสุริยวงศ์

ที่ทรงพระเยาว์อ่านเอย ทอ

ลักษณะของภาพย์ในบทนี้สอดคล้องกับภาพย์ฉบับ กล่าวคือหนึ่งบทมี 3 วรรค วรรคหนึ่งมี 6, 4, 6 คำ ตามลำดับ บทหนึ่งจึงมี 16 คำ สำหรับกลบทที่ชื่อประสานงานนั้น น่าจะปรากฏเพียงในภาพย์บทที่ 393 โดยการเล่นสลับเสียง ขนาง-ขนาด, เดินทาง-เดินถึง เพียงเท่านั้น ส่วนในภาพย์บทสุดท้ายไม่ปรากฏการเล่นกลบท

บทสรุป

เนื้อเรื่องของเสื่อโค ก กา แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทภาพย์ทั้งสิ้น 394 บท ประกอบด้วยภาพย์ต่าง ๆ กัน 11 ชนิด แต่หากพิจารณาจากแบบแผนฉันทลักษณ์ที่คุ้นเคยแล้ว ภาพย์ทั้งปวงสอดคล้องกับภาพย์ยานี ภาพย์ฉบับ และภาพย์สุรางคนางค์ ทั้งนี้ถือว่าภาพย์ขับไม้เป็นภาพย์สุรางคนางค์ประเภทหนึ่งด้วย การใช้ชื่อแตกต่างกันน่าจะเกี่ยวข้องกับการใช้ทำนองสวด นอกจากนี้ยังมีภาพย์กลบทซึ่งใช้ฉันทลักษณ์แบบภาพย์สุรางคนางค์และภาพย์ฉบับในตอนท้ายเรื่อง

ผู้เขียนได้แสดงการใช้ภาพย์ตามลำดับในเรื่องเสื่อโค ก กา ไว้ในตารางที่ 1 ดังนี้

ชื่อภาพย์	หมายเลขบท	จำนวนบท
1.ภาพย์รัตนมาลา 28 คำ	1 - 4	4
2.ภาพย์ฉันทลบทา 16 คำ	5 - 50	46
3.สุรางคนาฉันท 28 คำ	51 - 66	16
4.ภาพย์สุวรรณมาลา 18 คำ	67 - 100	34
5.ภาพย์सारวิลาส 11 คำ	101 - 128	28
(2.) ฉันทลบทา 16 คำ	129 - 147	19
6.ภาพย์โศลกฉันท 30 คำ	148 - 159	12
7.ภาพย์ขับไม้เข้าขอ 36 คำ*	160 - 173	14
(2.) ฉันทลบทา 16 คำ	174 - 213	40
8.ยติภังค์ฉันท 11 คำ	214 - 241	28
(2.) ฉันทลบทา 16 คำ	242 - 254	13
9. ยติภังค์ 16 คำ	255 - 288	34
10.กาโกโลกนา	289 - 306	18
11.ภาพย์เกริน 44 คำ	307 - 314	8
(8.) ยติภังค์ฉันท 11 คำ	315 - 334	20
(9.) ยติภังค์ 11 คำ	335 - 383	49
(3.) สุรางคนาฉันท 28 คำ	384-394	11

ตารางที่ 1 ลำดับการใช้คำประพันธ์ในสื่อโค ก กา ตามลำดับหมายเลขบท

สำหรับชนิดของกาพย์นั้น จากการสำรวจกาพย์ในหนังสือ สื่อโค ก กา พบว่ามีการระบุชื่อกาพย์จำนวน 11 ชนิด ดังนี้

ลำดับ	ชนิดของคำประพันธ์	จำนวนบท
1	กาพย์รัตนมาลา 28 คำ	4
2	กาพย์ฉันทดบ่า 16 คำ	118
3	สุราศณฉันท 28 คำ	27
4	กาพย์สุวรรณมาลา 18 คำ	34
5	กาพย์สารวิลาสินี 11 คำ	28
6	กาพย์โคลกฉันท 30 คำ	12
7	กาพย์ขับไม้เข้าซอ 36 คำ	14
8	ยติภังค์ฉันท 11 คำ	97
9	ยติภังค์ 16 คำ	34
10	กาโกโลกนา	18
11	กาพย์เกริน 44 คำ	8

ตารางที่ 2 ชนิดของคำประพันธ์ และจำนวนบท ในหนังสือ สื่อโคคำ ก กา

จากฉันทลักษณ์ทั้งหมด 11 ชนิดดังกล่าวมาแล้ว อาจกล่าวได้ว่า แท้จริงแล้วล้วนเป็นฉันทลักษณ์ประเภทกาพย์ทั้งสิ้น โดยแจกแบ่งได้ดังนี้

1. ฉันทลักษณ์แบบกาพย์ยานี

คำประพันธ์ที่มีลักษณะอย่างกาพย์ยานี ได้แก่ ร้อยกรองที่กำกับจำนวนคำไว้ว่า 11 คำ ได้แก่ กาพย์สารวิลาสินี 11 คำ, ยติภังค์ฉันท 11 คำ และ ยติภังค์ 1 คำ

2. ฉันทลักษณ์แบบกาพย์ฉบั

คำประพันธ์ที่มีลักษณะอย่างกาพย์ฉบั ได้แก่ ร้อยกรองที่กำกับจำนวนคำไว้ว่า 16 คำ และ 18 คำ ได้แก่ กาพย์ฉันทดบ่า 16 คำ, ฉันทดบ่า 16 คำ ยติภังค์ 16 คำ และกาพย์สุวรรณมาลา 18 คำ

3. ฉันทลักษณ์แบบกาพย์สุรางคนางค์

คำประพันธ์ที่มีลักษณะอย่างกาพย์สุรางคนางค์ ได้แก่ ร้อยกรองที่กำกับจำนวนคำไว้ว่า ๒๘ คำเป็นต้นไป ได้แก่ สุราศณฉันท 28 คำ (7 วรรค), กาพย์โคลกฉันท 30 คำ (7 วรรค), กาพย์ขับไม้เข้าซอ 36 คำ (9 วรรค) และกาพย์เกริน 44 คำ (9 วรรค)

เพื่อให้เข้าใจง่าย ผู้เขียนได้สรุปฉันทลักษณ์ไว้ในตารางที่ 3 รวมฉันทลักษณ์ที่คล้ายกันไว้ในกลุ่มเดียวกัน ดังนี้

ลำดับ	ประเภท	ชนิดของคำประพันธ์	จำนวนบท
1	กาพย์ยานี (125 บท)	กาพย์สารวิลาสินี 11 คำ	28
		ยติภังค์ฉันท 11 คำ	97
2	กาพย์ฉบบัง (186 บท)	กาพย์ฉันทลพ 16 คำ	118
		ยติภังค์ 16 คำ	34
		กาพย์สุวรรณมาลา 18 คำ	34
3	กาพย์สุรางคนางค์ (83 บท)	กาพย์รัตนมาลา 28 คำ	4
		สุรางคณาฉันท 28 คำ	27
		กาพย์โคลกฉันท 30 คำ	12
		กาพย์ขับไม้เข้าขอ 36 คำ	14
		กาโกโลกนา	18
		กาพย์เกริ่น 44 คำ	8

ตารางที่ 3 แสดงชนิดของคำประพันธ์ในหนังสือ เสือโคคำ ก กา ตามประเภทของกาพย์ที่คล้ายกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชื่อของร้อยกรองเกือบทั้งหมดเป็นคำยืมภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต เว้นแต่กาพย์เกริ่น และกาพย์ขับไม้เข้าขอที่น่าจะเป็นคำไทย สำหรับชื่อกาพย์กลบทนั้นใช้ชื่อเป็นคำไทยทั้งสิ้น ได้แก่ ต่อคำ ก้านต่อดอก ทองสลักแก้ว ประสานงา ซึ่งมีความหมายคล้าย ๆ กันว่ามีการสลักหรือการเชื่อมต่อดำด้วยจังหวะหรือลำดับที่กำหนดเอาไว้โดยเฉพาะ

หนังสือเสือโค ก กา เล่มนี้นับว่าเป็นหนังสือผู้เรียนได้เรียนรู้คำกาพย์อย่างหลากหลาย หากเป็นในสมัยที่แต่งเรื่องนี้ นักเรียนน่าจะได้อ่านออกเสียง หรือท่องกลอนสวดเหล่านี้ ทำให้ได้ทั้งความรู้ทางภาษาไทย การอ่านได้ เข้าใจความหมายศัพท์ และยังได้คติธรรมจากเนื้อเรื่องอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง (References)

- กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (2527). *ชุมนุมฉันทดุขมูีสังเวย เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2547). *กลอนสวดภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เสือโค ก กา. (2557). *สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์*.
- อุปกิตศิลปสาร, พระยา. (2538). *หลักภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.